

SHARTLI AKTIVLAR VA SHARTLI MAJBURIYATLARNING AUDITORLIK TAHLILI

Odiljonova Oybarchin Fayzullo qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti maqsadli tayanch doktoranti
omonoboyevaoybarchin@gamil.com

Annotatsiya. *Maqolada majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlarning auditorlik tahlili natijalari, korxonaga to'g'risidagi ma'lumotlarni foydalanuvchilarga etkazish tartibi, ma'lumotlarni oshkor qilish orqali kerakli ma'lumotlarni tahlil qilish keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *auditorlik tahlili, shartli majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlar, debitorlik qarzlari, kreditorlik qarzlari.*

Dunyoda resurslarning etishmasligi muammosi moliyaviy aktivlardan samarali foydalanishni talab qiladi. Jahon moliya bozorida moliyaviy aktivlarga bo'lgan ehtiyoj kundan-kunga ortib bormoqda. Shuning uchun xalqaro buxgalteriya amaliyotida "moliyaviy aktivlar" ni buxgalteriya hisobining muhim ob'ekti sifatida tan olishga katta e'tibor beriladi. Biroq, bugungi kunda xalqaro amaliyotda qo'llanilayotgan moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotda korxonalarning moliyaviy aktivlari to'g'risidagi ma'lumotlar axborotdan foydalanuvchilarning talablariga to'liq mos keladi, deb aytish mumkin emas. Shuningdek, moliyaviy aktivlar hisobini xalqaro standartlar talablariga moslashtirish, rivojlangan mamlakatlarning ushbu aktivlarni milliy darajada hisobga olish bilan bog'liq tajribalaridan samarali foydalanishga erishish barcha mamlakatlar uchun eng muhim va dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Baholanadigan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlar bo'yicha 37-son "baholangan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar" nomli standartda quyidagi tariflar keltirilgan.

Shartli javobgarlik-bu noaniq etuklik yoki noaniq qiymatga ega bo'lgan majburiyat.

Shartli javobgarlik-bu avvalgi hodisalardan kelib chiqishi mumkin bo'lgan va mavjudligi faqat sub'ektning to'liq nazorati ostida bo'lmagan bir yoki bir nechta noaniq kelajakdagi hodisalarning sodir bo'lishi yoki sodir bo'lmasligi bilan tasdiqlanadigan ehtimoliy javobgarlik.

Shartli aktiv-bu avvalgi hodisalardan kelib chiqishi mumkin bo'lgan va mavjudligi faqat tashkilotning to'liq nazorati ostida bo'lmagan bir yoki bir nechta noaniq kelajakdagi hodisalarning paydo bo'lishi yoki sodir bo'lmasligi bilan tasdiqlanadigan ehtimoliy aktiv.

To'lovlarning kechikishi nuqtai nazaridan kompaniyalar o'rtasida, shuningdek kredit tashkilotlari va nazorat tashkilotlari o'rtasida farqlar paydo bo'ladi. Bunday holda, korxonaga tomonidan to'lanadigan majburiyatlar kredit majburiyatlari, olinadigan

majburiyatlar esa debitorlik majburiyatlari hisoblanadi. Debitorlik qarzlari va to'lanadigan majburiyatlarni quyidagicha talqin qilish mumkin. Kontragentga to'lanishi kerak bo'lgan majburiyatlar kreditor majburiyatlari, kontragentdan olinishi kerak bo'lgan majburiyatlar esa debitorlik majburiyatlari deb ataladi.

Baholangan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlarni tekshirishning maqsadi buxgalteriya hisobotining debitorlik va kreditorlik qarzlari bo'limining ishonchliligi to'g'risida xulosani shakllantirish va korxonada baholangan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlar bilan bog'liq soliq operatsiyalarini hisobga olish. tashkilot metodologiyasining O'zbekiston Respublikasida amaldagi me'yoriy hujjatlarga hamda buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiqligini aniqlashdan iborat.

Debitorlik va kreditorlik majburiyatlari buxgalteriya kitoblarining doimiy hamrohi hisoblanadi. Biroq, ularning to'lov muddatining oshishi korxonalarining moliyaviy holatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu maqsadda korxonalar faoliyatida qarzdor va kreditor majburiyatlarini to'g'ri boshqarish masalasiga alohida ahamiyat beriladi.

Muddati o'tgan debitorlik qarzlarning oldini olish ham bevosita davlat nazorati va e'tibor masalasidir. Zero, korxonalar va tashkilotlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda majburiyatlarni tasniflash asosida davlat pul oqimlarini boshqarish va iqtisodiy faoliyat rejasini tuzish choralari belgilanadi.

Tahlilning asosiy maqsadi debitorlik va kreditorlik qarzlarning tsikl davrini tezlashtirish asosida korxonaning moliyaviy holatini yaxshilash choralari aniqlashdan iborat. Debitorlik va kreditorlik qarzlari to'g'risida hisobot, ma'lumotnoma har oyning 1-kunida tayyorlanadi va tegishli tashkilotlarga taqdim etiladi. Kompaniyaning majburiyatlar balansi ham ushbu ma'lumotnomadan tuzilishi mumkin.

Biz yuqorida ta'kidladikki, korxonada debitorlik va kreditorlik qarzlarning paydo bo'lishining asosiy sababi to'lov shartlari yoki sanalari buxgalteriya kitoblarida turli hisobot davrlariga to'g'ri keladi. Bunday holda, har qanday holatda qarzdorning kreditorining majburiyatlarini ko'rsatishga ruxsat beriladi. Agar mahsulotlar konsignatsiya asosida sotilgan bo'lsa, u holda to'lov sanasiga qadar, agar tovarlar avans to'lovi asosida sotilgan bo'lsa, unda javobgarlik tovarlarni jo'natish sanasiga qadar qarz sifatida hisobvara qadar aks ettiriladi.

Debitorlik va kreditorlik qarzlari to'g'risida hisobot, ma'lumotnoma har oyning 1-kuni tuziladi va tegishli tashkilotlarga taqdim etiladi.

Debitorlik va kreditorlik qarzlari kompaniyaning balansida, ya'ni har chorakda tuziladigan kompaniya aktivlari, kapitali va majburiyatlari holati to'g'risidagi hisobotda ham aks ettiriladi.

Korxonalarining debitorlik va kreditorlik qarzlarni baholashda ularni balansga kiritish orqali ham o'rganish mumkin. Debitorlik va kreditorlik qarzlari balansi ular o'rtasidagi o'zaro tenglik nisbatini tavsiflaydi. Bu qarzdorning majburiyatlari

kreditorning majburiyatlaridan oshib ketadigan yoki aksincha bo'lgan holatlarga taalluqlidir.

Kreditorlik qarzlari kompaniyaning kontragent oldidagi majburiyatlarini tavsiflaydi. Biz yuqorida nimani o'z ichiga olganligini va ularning paydo bo'lish sabablarini sanab o'tdik. Kreditor majburiyatlarining paydo bo'lishining asosiy sababi to'g'ridan-to'g'ri qarzdor majburiyatlarining kelmasligi bo'lishi mumkin.

Kreditor majburiyatlari tarkibini tahlil qilishda qarzdor shaxslarga muvofiq majburiyatlarning tartibga solinishi va ularni to'lash shartlariga muvofiq ularning tarkibi baholanadi. Shuningdek, debitorlik qarzlarning aylanish koeffitsienti va aylanish davrini aniqlashda bo'lgani kabi, kreditor majburiyatlarining aylanish koeffitsienti va muddati ham aniqlanadi. Biroq, jalb qilingan ko'rsatkichlar boshqacha. Kreditor majburiyatlarining aylanishini o'rganishda qarzga olingan yoki to'lanmagan tovarlar, xarajatlar, ishlar va xizmatlar miqdori va kreditor majburiyatlarining haqiqiy ko'rsatkichlari asosiy ko'rsatkichlar deb ataladi.

Tadqiqot o'tkazish jarayonida biz "Samarqand don mahsulotlari" AJning ochiq ma'lumotlaridan foydalangan holda korxonaga faoliyatini tahlil qildik va standart deb nomlangan "baholangan majburiyatlar, shartli majburiyatlar va shartli aktivlar" qo'llanilmadi va hisoblangan majburiyatlar, shartli aktivlar va shartli majburiyatlar bo'yicha hisob-kitoblar amalga oshirilmadi.

"Samarqand don mahsulotlari" AJ 2636885,1 yil 29 fevral holatiga byudjet va byudjetdan tashqari ajratmalarga 2020 ming so'm miqdorida qarzdor. 5 yil 26 fevraldagi 28-sonli hisobotga ko'ra, u 2022 yil 213 fevralgacha uzaytirildi va 113 061,2 ming so'm hisobdan chiqarildi. Bundan tashqari, 29 yil 2020 fevral holatiga ko'ra, byudjetga 8325224,7 ming so'm miqdoridagi qarz hukumat komissiyasining 2020 yil 6 martdagi 11-sonli hisobotiga ko'ra, uzaytirish muddati 28.02.2022 yilgacha uzaytirildi va 306 270,4 ming so'm mablag ' hisobdan chiqarildi. Ichki auditorning yuqoridagi hisoboti asosida biz korxonaga byudjet va byudjetdan tashqari ajratmalar bo'yicha 113061,2 ming so'm shartli majburiyatni va 306270,4 ming so'm byudjet oldidagi shartli majburiyatni aks ettirishni taklif qildik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "On auditing activities" of the Republic of Uzbekistan dated 25.02.2021. LawNo. ORQ-677HYPERLINK "<http://lex.uz/acts/2159832?ONDATE=01.05.2013%2000>" \l "2159852"
2. Urazov K.B., Po'latov M.E. Buxgalteriya hisobi. Darslik. -T.: «Innovation rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2020, 564 bet.
3. Аудит. Укув кулланма /Тулахуджаева М.М., Жураев Т.И, Турамова ФХ^рнинг умумий ТахрфрН оеи^а. - Т.: БАМА шшр. МарКа3^ 1 том
4. Дуستمуродов Р.Д. Аудит асоонар^ Дарслик.: Т.: Узбекистан миллий энциклопедияси, 2003;

5. Туйчиев А.Ж. Мажбуриятлар бухгалтерия хд[^]би Ва Та^{^^}ННННг назарий методологик муаммолари. Диссертация. и.ф.д. - [^]шкет1. 2011. 71-б.